

Falalievna Liudmyla. Respect for human rights as a component of the construction of European identity and the Constitution of Ukraine

Introduction. The research highlights the importance of respect for human rights as one of the important factors in the construction of European identity, reveals its conceptual problems, nature and peculiarities, taking into account the fundamental values of a democratic society, as well as the differences between the processes of «European integration» and «Europeanization». The revision of the Constitution of Ukraine by confirming the European identity of the Ukrainian people and the irreversibility of the European course of Ukraine is analyzed. The above emphasizes the relevance of the chosen research topic.

The aim of the article is to highlight the importance of respect for human rights in the construction of European identity, which is the result and instrument of the development of integration processes, interaction in the process of European integration.

Results. The system-functional method has made it possible to comprehensively characterize the mechanisms and factors of European identity construction in combination with the disclosure of theoretical and practical aspects of the problem. By applying the comparative legal method, a comparative analysis of the new provisions of the Constitution of Ukraine and the norms of the constitutions of some EU Member States is carried out. In substantiating the theoretical conclusions, the author used formal-legal and formal-logical methods. The modern practice and doctrinal views on the issues discussed were analyzed.

Conclusions. It is emphasized that the foundation of European identity is an awareness of the value and a steady respect for human rights, the creation of a comfortable environment for it at the most favorable level for life. It is noted that there is no unified conceptual model for the construction of European identity, and the presence of a significant number of approaches towards its construction influences on the effectiveness of the approaches, depending on various factors. At the same time, it is emphasized that the construction of a European identity and the search for its most appropriate conceptual model is one of the important conditions for the effective functioning of the EU, enhancing synergies between supranational and intergovernmental components of integration processes.

Key words: European integration, Europeanization, integration processes, the European Union (EU), European identity, self-identification, fundamental rights, respect for human rights, the Constitution of Ukraine.

DOI: 10.33663/0869-2491-2020-31-426-434

УДК: 341.9

І. М. ПРОЦЕНКО,

кандидат юридичних наук*

ORCID: 0000-0001-6404-1061

**ПРАВО ДИТИНИ БУТИ ЗАСЛУХАНОЮ В СУДІ (НА ПРИКЛАДІ
ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ ГААЗЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ 1980 р.)**

У статті розглядаються положення Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей, розробленої Гаазькою конференцією з міжнародного приватного права у 1980 р. Основна увага приділена аналізу однієї з підстав відмови у поверненні дитини до місця її звичайного проживання – виявлення заперечень дитини проти повернення. На основі аналізу судової практики України визначені недоліки в застосуванні даної підстави й зроблені пропозиції щодо їх усунення.

* **Protsenko Iryna**, Candidate of Juridical Sciences (Ph. D.)

Ключові слова: Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 р., заперечення дитини проти повернення, право дитини бути заслуханою.

Проценко И. Н. Право ребенка быть заслушанным в суде (на примере применения в Украине Гаагской конвенции 1980 г.)

В статье рассматриваются положения Конвенции о гражданско-правовых аспектах международного похищения детей, разработанной Гаагской конференцией по международному частному праву в 1980 г. Основное внимание уделено анализу одного из оснований отказа в возвращении ребенка к месту его обычного проживания – выявление возражений ребенка против возвращения. На основе анализа судебной практики Украины определены недостатки в применении данного основания и сделаны предложения по их устранению.

Ключевые слова: Конвенция о гражданско-правовых аспектах международного похищения детей 1980 г., возражения ребенка против возвращения, право ребенка быть заслушанным.

Protsenko Iryna. The child right to be heard in court (using the 1980 Hague Convention in Ukraine as an example)

The article discusses the provisions of the Hague Convention on the Civil Aspects of International Child Abduction, developed by the Hague Conference of Private International Law in 1980. The main attention is paid to the analysis of one of the grounds for refusing to return a child to his place of usual residence - the identification of the child's objections to return. Based on the analysis of the judicial practice of Ukraine, shortcomings in the application of this ground were identified and suggestions were made to address them.

Key words: Hague Convention on the Civil Aspects of International Child Abduction of 25 October 1980, child's objections to return, child's right to be heard.

Гаазька конференція з міжнародного приватного права вже більше ста років працює над подоланням проблем у сфері приватних відносин з іноземним елементом. Прогресивній уніфікації (переважно у формі міжнародних договорів) підлягають як колізійні, так і матеріальні норми, що регулюють широкі коло проблем приватно-правового (зобов'язальних, сімейних, спадкових тощо) та цивільно-процесуального характеру.

До здобутків Гаазької конференції варто віднести розробку Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 р.¹ (далі – Конвенція 1980 р.). Вона регулює повернення дітей (фізичних осіб, віком до 16 років), незаконно переміщених або утримуваних у державі, яка не є їх звичайним місцем проживання, коли це було здійснено одним з батьків дитини або родичем за походженням, або маучою/вітчимом* із порушенням прав опіки (піклування) іншої особи, без мети одержання від неї викупу чи інших переваг. Значення Конвенції 1980 р. визначається тим, що 101 держава² є її учасницею. Положення цієї Конвенції недостатньо досліджені в українській науці міжнародного

* Конвенція 1980 р. чітко не визначає осіб, які можуть вчиняти дії, що призведуть до незаконного переміщення чи утримання дитини. Зазначений перелік сформований на основі підготовленого Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Узагальнення практики застосування судами під час розгляду цивільних справ Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей» 2016 р. (п. 6) і наведений для того, щоб одразу вказати на те, що незаконні дії в розумінні Конвенції мають вчинятися особою, яка має тісні родинні зв'язки з дитиною. Гаазька конференція ж навмисно не дала ніяких вказівок на якісні характеристики осіб, що можуть незаконно вивести дитину чи утримувати її, розуміючи все різноманіття обставин, які можуть мати місце у зв'язку із опікою над дитиною. У Пояснювальному звіті Е. Перез-Вера ці особи характеризуються так: «тому проблема стосується людини, яка, в цілому, належить до сімейного кола дитини; дійсно, у більшості випадків зацікавленою особою є батько чи мати» (Див.: Explanatory Report on the 1980 Hague Child Abduction Convention by Elis a Pérez-Vera).

приватного права (окремим аспектам її застосування приділяла увагу, наприклад, Ю. Черняк), хоча потреба в цьому є, про що свідчать численні публікації юристів-практиків (наприклад, О. Бабак, Г. Гаро, О. Дроздової, Ю. Некляєва та ін.).

Конвенція 1980 р. керується принципом забезпечення найвищих інтересів дитини й запроваджує, на перший погляд, простий алгоритм дій, підпорядкований ідеї відновлення статусу-кво: дитина, незаконно переміщена або утримувана в державі, що не є державою її звичайного місця проживання (ознаки цих незаконних актів чітко наведені в даному міжнародно-правовому акті) повинна бути повернена до держави, в якій вона звичайно проживала. Для цього Конвенцією 1980 р. передбачено ряд процедур, що вчиняються органами виконавчої та судової влади. Як зазначено у Пояснювальному звіті Е. Перез-Вера*, «Конвенція ... ставить на чолі своїх цілей – відновлення статусу-кво шляхом «швидкого повернення дітей, незаконно вивезених або утримуваних у будь-якій Договірній Державі»³.

Водночас, керуючись, знову ж таки, принципом забезпечення найвищих інтересів дитини, Конвенція 1980 р. передбачає перелік підстав, за наявності яких дитину може бути не повернуто до місця її звичайного проживання. «... Слід визнати, що вивезення дитини іноді може бути виправдане об'єктивними причинами, які пов'язані або з її особою, або з середовищем, з яким вона найбільш тісно пов'язана. Тому Конвенція визнає необхідність певних винятків із загальних зобов'язань, взятих на себе державами щодо забезпечення швидкого повернення дітей, яких незаконно вивезли або утримували»⁴. Такими підставами, наприклад, є: фактичне нездійснення особою, яка подає позов, права піклування на момент переміщення або незаконного утримування дитини; існування серйозного ризику того, що повернення поставить дитину під загрозу заподіяння фізичної або психічної шкоди або іншим шляхом створить для неї нестерпну обстановку; дитина заперечує проти повернення і досягла такого віку і рівня зрілості, при якому слід брати до уваги її думку; якщо повернення дитини не допускається основними принципами запитуваної держави в галузі захисту прав людини й основних свобод.

Конвенцією 1980 р. закріплено вичерпний перелік цих підстав (хоча самі вони й містяться в різних статтях цієї Конвенції). Однак ряд з них сформульовано загально, що пояснюється широтою змісту поняття «інтереси дитини». «Здебільшого ці винятки є лише конкретними ілюстраціями надто розпливчастого принципу, згідно з яким інтереси дитини визначаються як керівний критерій у цій галузі»⁵.

Серед цих підстав на окрему увагу заслуговує той, що передбачений у абз. 2 ст. 13 Конвенції 1980 р. Згідно з ним у поверненні дитини може бути відмовлено, якщо буде виявлено, що дитина заперечує проти повернення і досягла такого віку і рівня зрілості, коли слід брати до уваги її думку. Загальний характер абз. 2 ст. 13 Конвенції 1980 р. породжує неоднаковість застосування даного положення на практиці, а отже, метою даного дослідження є вивчення змісту абз. 2 ст. 13 Конвенції 1980 р., виявлення проблем його застосування на практиці та формулювання пропозицій щодо їх подолання.

Отже, Конвенція 1980 р. надає компетентним органам можливість (не обов'язок, оскільки дитина може сформулювати власну думку під впливом позиції одного з батьків або в силу бажання отримати похвалу від одного з батьків чи в силу

* Пояснювальний звіт Е. Перез-Вера є коментарем положень Конвенції 1980 р. Він «орієнтований на те, щоб роз'яснити принципи, які лягли в основу Гаазької конвенції, і надати тим, хто повинен застосовувати Конвенцію, докладний коментар до її положень» (п. 35 Постанови Європейського суду з прав людини від 26.11.2013 у справі «X (X) проти Латвії» (скарга № 27853/09).

інших подібних умов) відмовити у поверненні дитини, якщо є наявними дві умови:

1) дитина заперечує проти повернення до держави її звичайного місця перебування. До речі, у підготовлених Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Узагальненнях практики застосування судами під час розгляду цивільних справ Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей» 2016 р. робиться важливе для правильного застосування Конвенції 1980 р. уточнення, пов'язане із даним положенням. Зокрема, в його п. 14 зазначається, що «судам слід розмежовувати заперечення дитини проти повернення та заперечення проти проживання з тим із батьків, хто був залишений (питання піклування та питання повернення). За Гаазькою конвенцією, до уваги береться тільки заперечення проти повернення»⁶. Зі свого боку, можемо навести приклад того, як дитина чітко й ясно висловила своє заперечення проти повернення її до місця звичайного перебування. Так, семирічний хлопчик «заперечував проти повернення до Туреччини, вказував, що він не мав у Туреччині друзів, окрім одного росіянина, його ображали хлопці і не подобалося навчатися в турецькій школі. В Україні йому краще і він хоче жити в Україні»⁷. Отже, дитина не тільки висловила своє заперечення, а й цілком логічно і обґрунтовано пояснила свою позицію;

2) досягла такого віку і рівня зрілості, у якому слід брати до уваги її думку.

Зрозуміло, що на практиці найбільше проблем виникає при застосуванні останнього положення, оскільки здатність дитини критично оцінювати ситуацію й усвідомлено формулювати власне бажання щодо повернення до місця свого звичайного проживання формується індивідуально і не може бути прив'язано до якогось віку. Доволі красномовно про ці складнощі говориться у Пояснювальному звіті Е. Перез-Вера, де зокрема, зазначено: «Більше того, що стосується цього конкретного пункту, усі зусилля щодо визначення мінімального віку, при досягненні якого думки дитини можна було б врахувати, зазнали невдачі, оскільки всі запропоновані вікові пороги здавалися штучними, навіть довільними. Здавалося, найкраще залишити застосування цього пункту на розсуд компетентних органів»⁸.

Загальна вказівка на «вік і рівень зрілості дитини, при якому слід брати до уваги її думку» призвів до різної практики застосування цього положення в Україні і, зокрема, до необґрунтованого незаслуховування думки дитини. Наведемо приклади із конкретних судових рішень. Так, у постанові Верховного Суду від 27 лютого 2019 р., прийнятій у справі № 757/25106/16, міститься необґрунтована позиція Суду щодо з'ясування думки дитини. Зокрема, в ній зазначається, що «Верховний Суд такі аргументи заявника відхиляє, оскільки під час розгляду справи у суді апеляційної інстанції відповідач на такому допиті малолітньої дитини не наполягала...»⁹. При цьому суд зовсім не врахував ту обставину, що згідно з абз. 2 ст. 13 Конвенції 1980 р. він може відмовити в розпорядженні про повернення дитини, якщо виявить (підкреслено І. П.), що дитина заперечує проти повернення і досягла такого віку і рівня зрілості, у якому слід брати до уваги її думку. Отже, згідно з положеннями Конвенції 1980 р., виявляти думку дитини має суд, а не легковажно зазначати, що відповідач на заслуховуванні дитини не наполягала, а тому можна зневажливо ставитися до права дитини бути

* Постанова Верховного Суду від 27 лютого 2019 р., прийнята у справі № 757/25106/16, містить непослідовні положення щодо питання встановлення думки дитини, оскільки поруч із вказівкою на те, що під час розгляду справи в апеляційній інстанції відповідач не наполягала на заслуховуванні думки дитини й тому їй не було заслухано, суд зазначає, що при розгляді справи в суді першої інстанції було задоволено клопотання відповідача про вивчення думки малолітньої особи, однак рішення судом першої інстанції було

заслуханою. Тим більше, що українські юристи-практики, посилаючись на законодавство, зазначають, що «ініціатором заслуховування думки дитини у судовому засіданні може виступати сама дитина, її законний представник, представник органу опіки та піклування, сторони та їх представники. Окрім цього, для захисту інтересів малолітніх чи неповнолітніх осіб, з власної ініціативи збирати докази, що стосуються предмета спору, має право і суд (ст. 13 ЦПК України)»¹⁰.

У рішенні Дніпровського районного суду м. Києва від 2 лютого 2018 р., прийнятому у справі № 755/12339/17, також необґрунтовано зроблено такий висновок: «Враховуючи, що станом на момент розгляду справи в суді дитина досягла 8 років, то її думка з приводу повернення до Королівства Іспанії, судом не заслуховувалася»¹¹. Цікаво, як би вчинив суд, якби розглядав справу про повернення двох дітей, однієї з яких було б 8 років, а іншій – 15. Заслухав би думку тільки старшої дитини?

Українські юристи-практики наводять чимало інших прикрх прикладів, коли дитина необґрунтовано позбавляється права бути заслуханою. Приміром, Івано-Франківський апеляційний суд «визнав безпідставним посилання суду першої інстанції на те, що визначальною обставиною у вирішенні даного спору є позиція самої дитини, оскільки відповідачі не подали доказів того, що дитина вже досягла того віку і рівня зрілості, при якому слід брати до уваги її думку щодо місця проживання, а позиція дитини з цього приводу може обумовлюватися тривалою розлукою з матір'ю або з впливом батька. Також не було встановлено, що подані дитиною свідчення є вільними і відповідають її внутрішній волі»¹².

У свою чергу варто зазначити, що відповідач (ким, найбільш імовірно, є мати чи батько дитини), може свідомо намагатися уникнути заслуховування думки дитини в суді через побоювання, що відвідування судового розгляду може завдати їй моральних страждань. Однак українські юристи-практики підкреслюють, що «думка дитини може відображатись у письмових доказах (висновках психологічних досліджень, висновках органів опіки та піклування, письмових зверненнях дитини до суду тощо); електронних доказах (відео-, аудіозверненнях до суду, повідомленнях у соціальних мережах тощо); висновках психологічної експертизи, психологічного обстеження; показаннях дитини (особисто в залі судового засідання, за допомогою відеоконференції)»¹³. Більше того, на підставі висновку судово-психологічного експерта та його поясень у суді може бути встановлено рівень зрілості дитини, що мало місце, наприклад, при розгляді справи № 585/3741/16-ц, коли судово-психологічний експерт дійшов висновку, що «в силу свого високого індивідуального розумового розвитку, який сягає набагато вище 7-річного віку, особа ... досяг такого рівня зрілості, розвитку, при якому може висловлювати свою думку вільно та усвідомлено»¹⁴. Окрім цього, юристи-практики називають і інші шляхи визначення здатності дитини самостійно висловлювати свою думку, наприклад, «довідкою з медичного закладу, закладу дошкільної освіти, школи тощо»¹⁵.

Поряд з цим, слід зважати на те, що звернення до експертного висновку психолога може отримати неочікувані процесуальні наслідки. Так, Дніпровський районний суд м. Києва ухвалою від 2 листопада 2017 р. у справі № 755/12339/17¹⁶, пов'язаній із повернення дитини до її звичайного місця проживання – Королівства Іспанія, призначив судову психологічну експертизу та

прийнято без врахування її думки (хоча воно було прийнято на користь відповідача). Отже, через невелику кількість інформації нам складно зрозуміти навіщо відповідачу потрібно було, щоб дитина була заслухана при розгляді справи в подальших інстанціях?

зупинив провадження до закінчення проведення експертизи. Однак Апеляційний суд міста Києва ухвалою від 13 грудня 2017 р.¹⁷ скасував ухвалу від 2 листопада 2017 р. і направив справу для продовження розгляду до суду першої інстанції. Аргументи, на яких будувалася ухвала Апеляційного суду м. Києва, на нашу думку, були лише частково прийнятними. Вони зводилися до того, що згідно зі ст. 11 Конвенції 1980 р. справа про повернення дитини має розглядатися протягом 6 місяців, окрім цього, цей міжнародно-правовий акт, на думку суду, зобов'язує без затримок здійснювати усі процедури для повернення дітей. Отже, можемо зробити висновок, що Апеляційний суд м. Києва розглядав проведення експертизи в якості затримки здійснення процедури повернення дітей.

Однак ми не погоджуємося з думкою суду щодо того, що ст. 11 Конвенції 1980 р. слід розтлумачувати як таку, що запроваджує чіткий строк розгляду справи про повернення дитини, хоча Конвенція 1980 р. дійсно вимагає швидкого розгляду справ. Цей строк є орієнтовним й зумовлює єдиний юридичний наслідок – у випадку його перевищення, зацікавлена сторона може просити надати пояснення про причини затримки. У цих поясненнях можна зазначити, що вона (затримка) була викликана необхідністю проведення психологічної експертизи. Однак Апеляційний суд залишив без уваги важливий аргумент представників позивача щодо не визначення в оскаржуваній ухвалі строків проведення експертизи, що, можливо, пояснюється внесенням на момент роботи Апеляційного суду у цій справі змін до Цивільно-процесуального кодексу України.

Також в ухвалі Апеляційного суду від 13 грудня 2017 р. підкреслено, що «питання, поставлені для проведення судової психологічної експертизи, спрямовані на встановлення саме здійснення піклування батьками відносно дитини, проте згідно з Конвенцією 1980 року та відповідно до предмета позову встановлюється факт незаконного утримання дитини на території України»¹⁸. Цими питаннями були: «Яким чином сімейна ситуація, індивідуально-психологічні особливості батьків (матері... та батька...), особливості їх виховної поведінки впливають на емоційний стан, психічний розвиток та відчуття благополуччя дитини? Яким чином можуть вплинути умови виховання кожного з батьків на психологічний стан та розвиток дитини? Чи має залежність оцінка сімейної ситуації дитиною від впливу з боку батьків та інших дорослих? Чи є ситуація, що досліджується за справою... психотравмувальною для Особи_2...? Якщо так, то чи завдані дитині... моральні страждання?»¹⁹. Дійсно, ці питання не мали прямого зв'язку з поверненням дитини до місця її звичайного проживання. Однак, на нашу думку, відповідь на них могла дати суду змогу прийняти те рішення, яке найкраще б відповідало інтересам дитини й зважити можливість не видавати розпорядження про повернення дитини виходячи з підстав, передбачених п. б ст. 13 Конвенції 1980 р. У свою чергу помилкою Дніпровського районного суду м. Києва було не включення до списку питань, що ставилися перед експертизою, такого запитання: Чи досягла малолітня дитина такого рівня зрілості, розвитку, при якому може висловлювати свою думку вільно та усвідомлено? Хоча представник відповідача просив поставити це питання перед експертами²⁰.

Вважаємо, судам у питанні з'ясування думки дитини щодо повернення її до звичайного місця проживання, варто спиратися також на ст.12 Конвенції ООН про права дитини 1989 р.²¹ (далі – Конвенція 1989 р.) та на Зауваження Комітету ООН з прав дитини загального порядку № 12 (2009) «Право дитини бути заслуханою»²² (далі – Зауваження загального порядку).

Так, у ст. 12 Конвенції 1989 р. закріплюється право дитини бути заслуханою, що, на нашу думку, прямо пов'язано зі з'ясування думки дитини щодо повернення її до звичайного місця проживання. Згідно з Конвенцією 1989 р. це право гарантується обов'язком держав-учасниць забезпечити дитині, здатній сформулювати власні погляди, право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що стосується дитини, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю. У свою чергу дане зобов'язання держав реалізовується, у тому числі, шляхом надання дитині можливості бути заслуханою в ході будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що стосується дитини, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства. При цьому для однозначного розуміння змісту ст. 12 Конвенції 1989 р. необхідно вивчати Зауваження загального порядку, які містять, наприклад, такі важливі положення: вимога забезпечувати право бути заслуханою кожній дитині, здатній формулювати власні погляди, «повинна розглядатися не як обмеження, а швидше як обов'язок держав-учасниць оцінювати здатність дитини максимально можливою мірою самостійно формулювати думки. Вона означає, що держави-учасниці не можуть виходити з того, що дитина не здатна сформулювати свої власні погляди. Навпаки, держави-учасницям слід дотримуватися тієї думки, що дитина здатна сформулювати свої власні погляди, і визнавати за нею право на їх вираження; дитина не повинна попередньо доводити свої здібності»²³; «дослідження свідчать, що дитина здатна формулювати погляди з самого раннього віку, навіть якщо вона не може висловити їх вербально. Відповідно повне здійснення ст. 12 передбачає визнання і повагу невербальних форм комунікації, включаючи ігри, жести, міміку, а також малюнки і картини, за допомогою яких діти в ранньому віці висловлюють розуміння, вибір або переваги»²⁴ тощо.

Отже, із набуттям чинності у 1980 р. Гаазької конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей у світі було запроваджено механізм вирішення питань, пов'язаних із незаконним вивезенням чи утриманням дітей особами, що перебувають з ними у тісних родинних зв'язках. Згідно з цим механізмом органи виконавчої та судової влади повинні вживати заходів для швидкого повернення дитини в державу її звичайного місця проживання. Однак у такому поверненні може бути відмовлено за наявності визначених у Конвенції 1980 р. обставин. Однією з таких є виявлення судом заперечень дитини проти її повернення, однак за умови, що дитина досягла такого віку і рівня зрілості, у якому слід брати до уваги її думку. Тому суд України з'ясовує думку дитини тільки тоді, коли вважає, що вона досягла необхідного віку і рівня зрілості. Однак загальність формулювання даної обставини призводить до того, що при розгляді в судах України справ про повернення думка дитини часто безпідставно не заслуховується (наприклад, якщо суд вважає вік дитини недостатнім для з'ясування її думки, або через те, що відповідач не наполягав на заслуховуванні думки дитини, або в силу ненадання сторонами доказів того, що дитина досягла необхідного віку і рівня зрілості).

Вважаємо, суди для уникнення таких помилок мають активніше реалізувати передбачене ст. 13 ЦПК України право з власної ініціативи збирати докази, що стосуються предмета спору, зокрема, шляхом призначення психологічної експертизи, спрямованої на визначення рівня розвитку дитини. З'ясування думки дитини має здійснюватися із обов'язковим урахуванням положень ст. 12 Конвенції ООН про права дитини 1989 р., яка регулює право дитини бути заслуха-

ною. При цьому в судову практику України варто запроваджувати підходи, закріплені в Зауваженнях Комітету ООН з прав дитини загального порядку № 12 (2009) «Право дитини бути заслуханою», зокрема, ті, що пов'язані із оцінкою здатності дитини висловлювати свої думки.

1. *Hague Convention on the Civil Aspects of International Child Abduction of 25 October 1980.* URL : <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=24>. 2. *Status Table. Convention of 25 October 1980 on the Civil Aspects of International Child Abduction.* URL : <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/status-table/?cid=24>. 3. *Explanatory Report on the 1980 Hague Child Abduction Convention by Elis a Pérez-Vera.* Offprint from the *Acts and Documents of the Fourteenth Session (1980)*. Tome III «Child abduction». P. 429. URL : <https://assets.hcch.net/docs/a5fb103c-2ceb-4d17-87e3-a7528a0d368c.pdf>. 4. *Explanatory Report on the 1980 Hague Child Abduction Convention by Elis a Pérez-Vera.* Op cit. P. 432. 5. *Explanatory Report on the 1980 Hague Child Abduction Convention by Elis a Pérez-Vera.* Op cit. P. 432. 6. *Узагальнення практики застосування судами під час розгляду цивільних справ Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей* : Лист Вишого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 01 січня 2017 р. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VRR00216.html. 7. *Постанова* Сумського апеляційного суду від 21 березня 2019 р. у справі № 585/3741/16-ц. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80653497> ; Про що справу див. також: *Гаро Г., Бабак О.* Актуальні проблеми з'ясування судом думки дитини при вирішенні питань, що стосуються її життя. URL : <http://www.hsa.org.ua/blog/aktualni-problemy-z-yasuvannya-sudom-dumky-dytyny-pry-vyrishenni-pytan-shho-stosuyutsya-yiyi-zhyttya/>. 8. *Explanatory Report on the 1980 Hague Child Abduction Convention by Elis a Pérez-Vera.* Op cit. P. 432. 9. *Постанова* Верховного Суду від 27 лютого 2019 р. у справі № 757/25106/16. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81073263>. 10. *Гаро Г., Бабак О.* Актуальні проблеми з'ясування судом думки дитини при вирішенні питань, що стосуються її життя. URL : <http://www.hsa.org.ua/blog/aktualni-problemy-z-yasuvannya-sudom-dumky-dytyny-pry-vyrishenni-pytan-shho-stosuyutsya-yiyi-zhyttya/>. 11. *Рішення* Дніпровського районного суду м. Києва від 2 лютого 2018 р. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72057268>. 12. *Гаро Г., Бабак О.* Актуальні проблеми з'ясування судом думки дитини при вирішенні питань, що стосуються її життя. Op. cit. 13. *Гаро Г., Бабак О.* Цит. праця. 14. *Постанова* Сумського апеляційного суду від 21 березня 2019 р. у справі № 585/3741/16-ц. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80653497> ; Про що справу див. також : *Гаро Г., Бабак О.* Цит. праця. 15. *Гаро Г., Бабак О.* Цит. праця. 16. *Ухвала* Дніпровського районного суду м. Києва від 2 листопада 2017 р. у справі № 755/12339/17. URL : <https://opendatabot.ua/court/70080911-6e558fd4fe2082d9c5cdc6398bae18d8>. 17. *Ухвала* Апеляційного суду міста Києва від 13 грудня 2017 р. у справі № 755/12339/17-ц. URL : <https://opendatabot.ua/court/71010863-1eda03a371219cd15d971bdd202bddde0>. 18. *Ухвала* Апеляційного суду міста Києва від 13 грудня 2017 р. у справі № 755/12339/17-ц. Там само. 19. *Ухвала* Дніпровського районного суду м. Києва від 2 листопада 2017 р. у справі № 755/12339/17. Там само. 20. Див. докладніше : *Ухвала* Дніпровського районного суду м. Києва від 2 листопада 2017 р. у справі № 755/12339/17. Там само. 21. Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021. 22. *Замечание* Комітета ООН по правам ребенка общего порядка № 12 (2009) «Право ребенка быть заслушанным». URL : https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2fC%2fGC%2f12&Lang=en. 23. *Замечание* Комітета ООН по правам ребенка общего порядка № 12 (2009) «Право ребенка быть заслушанным». Там само. 24. *Замечание* Комітета ООН по правам ребенка общего порядка № 12 (2009) «Право ребенка быть заслушанным». Там само.

References

1. *Hague Convention on the Civil Aspects of International Child Abduction of 25 October 1980.* URL : <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=24>. 2. *Status Table.*

Convention of 25 October 1980 on the Civil Aspects of International Child Abduction. URL : <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/status-table/?cid=24>. 3. Explanatory Report on the 1980 Hague Child Abduction Convention by Elis a Pérez-Vera. Offprint from the *Acts and Documents of the Fourteenth Session (1980)*. Tome III «Child abduction». P. 426-476. URL : <https://assets.hcch.net/docs/a5fb103c-2ceb-4d17-87e3-a7528a0d368c.pdf>. 4. *Uzahalennia* praktyky zastosuvannya sudamy pid chas rozghliadu tsyvilnykh sprav Konventsii pro tsyvilno-pravovi aspekty mizhnarodnoho vykradennia ditei : Lyst Vyschchoho spetsializovanoho sudu Ukrainy z rozghliadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav vid 01 sichnia 2017 r. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VRR00216.html. 5. *Postanova* Sums'koho apeliatyynoho sudu vid 21 bereznia 2019 r. u spravi № 585/3741/16-ts. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80653497>. 6. *Haro H., Babak O.* Aktualni problemy ziasuvannya sudom dumky dytyny pry vyrishenni pytan, shcho stosuiutsia yii zhyttia. URL : <http://www.hsa.org.ua/blog/aktualni-problemy-z-yasuvannya-sudom-dumky-dytyny-pry-vyrishenni-pytan-shho-stosuyutsya-yiyi-zhyttia/>. (ukr) 7. *Postanova* Verkhovnoho sudu Ukrainy vid 27 liutoho 2019 r. u spravi № 757/25106/16. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81073263>. (ukr) 8. *Rishennia* Dniprovskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 2 liutoho 2018 r. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72057268>. (ukr) 9. *Postanova* Sums'koho apeliatyynoho sudu vid 21 bereznia 2019 r. u spravi № 585/3741/16-ts. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80653497>. (ukr) 10. *Ukhvala* Dniprovskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 2 lystopada 2017 r. po spravi № 755/12339/17. URL : <https://opendatabot.ua/court/70080911-6e558fd4fe2082d9c5cdc6398bae18d8>. (ukr) 11. *Ukhvala* Apeliatyynoho sudu mista Kyieva vid 13 hrudnia 2017 r. po spravi № 755/12339/17-ts. URL : <https://opendatabot.ua/court/71010863-1eda03a371219cd15d971bdd202bdde0>. (ukr) 12. *Konventsia OON* pro prava dytyny vid 20 lystopada 1989 r. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021. (ukr) 13. *Zamechaniye* Komiteta OON po pravam rebenka obshchego porjadka № 12 (2009) «Pravo rebenka byt zaslushannym». URL : https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2fC%2fGC%2f12&Lang=ru. (rus).

***Protsenko Iryna.* The child right to be heard in court (using the 1980 Hague Convention in Ukraine as an example)**

The Hague Convention on Civil Law Aspects of International Child Abduction in 1980 introduced a mechanism for resolving issues related to the illegal export or maintenance of children by persons closely related to them. According to this mechanism, executive and judicial authorities must take measures to quickly return the child to the state of his usual place of residence. However, such a return may be refused if there are circumstances specified in the 1980 Convention. One of these is the court's identification of the child's objections to his return, however, provided that the child has reached an age and level of maturity at which his opinion should be taken into account. Therefore, the court of Ukraine finds out the opinion of the child only if he considers that he has reached the required age and level of maturity. However, the abstractness of the wording of this circumstance leads to the fact that when considering return cases in Ukrainian courts, the child's opinion is often not heard unreasonably (for example, if the court considers the child's age insufficient to clarify his opinion, or because the defendant does not insist on hearing the views of the child, or because the parties fail to provide evidence that the child has reached the required age and level of maturity).

In our opinion, the courts, in order to avoid such errors, should more actively implement the stipulated in Art. 13 of the Civil Procedure Code of Ukraine the right, on its own initiative, to collect evidence regarding the subject of the dispute, in particular, by appointing a psychological examination aimed at determining the level of development of the child. Clarification of the views of the child should also be carried out with mandatory consideration of the provisions of Article 12 of the 1989 UN Convention on the Rights of the Child, which governs the right of a child to be heard. At the same time, it is worth introducing into the judicial practice of Ukraine the approaches enshrined in the Comments of the UN Committee on the Rights of the Child of General Order № 12 (2009) "The Right of the Child to be Heard", in particular, related to assessing the child's ability to express his thoughts

Key words: *Hague Convention on the Civil Aspects of International Child Abduction of 25 October 1980, child's objections to return, child's right to be heard.*